

قتل شیخ محمد تبریزی در زیرزمین

صد و دومین سالگرد قیام شیخ محمد تبریزی ملقب به شیخ محمد خیابانی در سال ۱۲۹۹ است.

۶۸ سال بعد از زدن رگ میرزا محمدتقی خان فراهانی در حمام فین کاشان، با شلیک گلوله های اسماعیل قزاق، در زیرزمین خانه شیخ حسنعلی میانجی به قتل رسید و پیکر بی جانیش به مقر فرماندهی مخبرالسلطنه منتقل شد و بدون تشریفات در گورستان امامزاده سید حمزه تدفین دفن شد. به گزارش نصر، امروز ۱۷ فروردین، صد و دومین سالگرد قیام شیخ محمد تبریزی ملقب به شیخ محمد خیابانی در سال ۱۲۹۹ است.

شیخ خیابانی هم عصر آیت الله سید حسن طباطبایی زواره مشهور به آیت الله مدرس بود. شیخ، نمایندگی مردم تبریز در دومین دوره مجلس شورای ملی را بر عهده داشت و آیت الله از اصفهان، نماینده علماء و مراجع تقلید در این مجلس برای نظارت بر مصوبات و تطبیق آنها با شارع مقدس بود.

علت خیابانی خواندن شیخ محمد، سکونت او در محله ای بزرگ، قدیمی و معروف به نام «خیابان» بود که از دوره افشاریان، صفویان و قاجاریان به این نام شهرت داشته است. اصلی ترین و معروف ترین گذر این کوی «خیابان» نام داشت که گذری طولانی بود و شخصیت های مبارزی چون باقرخان، هم رزم ستارخان در این خیابان سکونت داشتند.

ستارخان تفنگدار و باقرخان سنگ تراش و تعداد زیادی از مجاهدان آذربایجان، چهار سال قبل تر از شیخ خیابانی در سال ۱۲۹۵ به بهانه تجلیل دولت از جانفشانی ها و خدمات شان در مبارزه با استبداد محمدعلی شاه به تهران دعوت شدند، اما مجلس شورای ملی با اشاره میرزا حسن مستوفی الممالک صدراعظم وقت، طی چهل روزی که سردار و سالار ملی در تهران حضور داشتند، به بهانه ترور دو شخصیت تاثیرگذار انقلاب مشروطه، آیت الله سیدعبدالله بهبهانی و میرزا علی محمدخان تربیت، قانون خلع سلاح مبارزان غیرنظامی را به تصویب رساند و دولت مشروطه چپ نیز به سرعت شروع به خلع سلاح مجاهدان غیرنظامی از جمله مجاهدان تبریزی به خصوص شخص ستارخان و باقرخان کرد اما با مقاومت آنان، باغ اتابک، استراحتگاه مجاهدان آذربایجان به قتل گاه آنان تبدیل شد.

محمد کیست

محمد در سال ۱۲۵۹ از وصلت حاج عبدالحمید و رقیه سلطان در منطقه خامنه از توابع شهرستان شبستر به دنیا آمد. پدرش در شهر پتروفسکی، پایتخت جمهوری داغستان تجارتخانه داشت.

او با پایان مکتب خانه به همراه پدر به پتروفسکی رفت و در دکان او مشغول کار شد اما محمد علاقه چندانی به تجارت نداشت به همین دلیل بیش از چند ماه نتوانست پدر را همراهی کند و به تبریز برگشت.

محمد مدتی بعد در حوزه علمیه طالبیه تبریز مشغول خواندن دروس فقه و اصول و هیأت و نجوم زیر نظر میرزا سید ابوالحسن آقا انگجی و منجم معروف، میرزا عبدالعلی شد. محمد، فقه و اصول را تا سطح اجتهاد نزد آیت الله انگجی خواند.

او همزمان با آموختن دروس علوم دینی، کتب حکمت، تاریخ، ادبیات و طبیعیات را نزد دیگر اساتید مبرز تبریزی آموخت. شیخ خیابانی دو بار ازدواج کرد که حاصل این ازدواج ها چهار پسر و دو دختر به نام های محمود، حسن، هاشم، محمد، فاطمه و ربابه بود.

آیت الله سید حسین خامنه ای مشهور به سید حسین پیش نماز، از علمای مشهور تبریز که در مسجد جامع شهر پیش نماز بود با محمد جوان آشنا شد و همین آشنایی زمینه ازدواج اول محمد با خیرالنساء، دختر این فقیه تبریزی را به وجود آورد. بعد از این وصلت، خیابانی هرازگاهی در مسجد جامع تبریز به جای پدر زن، نماز جماعت خواند و این کار موجب مشهورتر شدنش شد.

شیخ جوان، مدتی هم پیش نماز مسجد کریم خان در چهارراه منصور تبریز بود.

ازدواج دوم شیخ محمد خیابانی با خانم آغا نیک پندار، دخترعمویش بود.

درخشش شیخ

شیخ خیابانی پس از صدور دستور محمدعلی شاه قاجار در تاریخ دوم تیر ۱۲۸۷ مبنی بر به توپ بستن ساختمان مجلس شورای ملی و اجرای این فرمان به دست نظامیان بریگارد قزاق روس به فرماندهی کلنل ولادیمیر لیاخوف و کشته، دستگیر و تبعید مشروطه خواهان انقلابی، به صف آزادی خواهان مشروطه چپ تبریز پیوست.

پس از این واقعه تلخ، مشروطه خواهان فراری در شهرهای مختلف از جمله گیلان، اصفهان و تبریز قوای از دست رفته خود را بازسازی کردند و با غلبه بر قشون حکومت مرکزی، عزم تهران کردند و پایتخت را از وجود محمدعلی شاه و کارگزارانش پاک کردند و زمینه تشکیل دومین دوره مجلس شورای ملی را به وجود آوردند.

شیخ محمد خیابانی نیز در سن ۲۹ سالگی به نمایندگی از طرف مردم تبریز در تاریخ ۲۴ آبان ۱۲۸۸ راهی مجلس دوم شد. او در

این مجلس به عنوان لیدر و رهبر معنوی حزب دمکرات، نقش موثر و برجسته ای در همراه کردن نمایندگان مستقل علیه خوش رقصی های صدراعظم وقت و اولتیماتوم روسیه یافت. او اگر چه در این مجلس عضو فراکسیون دموکرات ایران بود و در نطق هایش در صحن علنی مجلس بارها و بارها دموکرات ها را پیشاهنگ ترقی و تجدد دوره ۱۵ ساله پس از نهضت مشروطیت می خواند، اما رسماً عضو این حزب نبود. شکست ایران از روسیه در دومین جنگ طولانی با این کشور و تعیین ضرب الاجل و اولتیماتوم روسیه برای دولت ایران جهت تخلیه هر چه سریعتر مناطق از دست رفته قفقاز، موجب مقاومت و نطق های تند شیخ خیابانی علیه این خواسته زورمندانه تزارهای روس شد. روسهای تزاری در اولتیماتوم خود به صدراعظم وقت ایران تاکید کردند: «دولت ایران باید مستر شوستر، خزانه دار و مستر لکوفر را از کارها برکنار نماید. دولت ایران باید متعهد شود که از این پس بدون اطلاع و رضایت روسیه و انگلیس، مستشار از کشورهای خارج استخدام نکند. مخارجی را که دولت روس برای لشکرکشی به خاک ایران تحمل کرده، باید توسط ایران پرداخت شود. دولت روس و انگلیس برای دریافت جواب فقط ۴۸ ساعت مهلت می دهند و در صورتی که دولت ایران متن اولتیماتوم را قبول نکند و تسلیم نشود، سالدات ها و قزاق های روس به سوی قزوین پیشروی خواهند کرد و ایران را به اشغال در خواهند آورد و در صورت پرداخت نکردن مخارج، مبلغ آن دو برابر خواهد شد.»

کش و قوس مجلس دوم و مشیرالدوله صدراعظم در نهایت موجب تن دادن شاه قاجار به اولتیماتوم روس ها و تعطیل شدن مجلس شد با این حال شیخ محمد به انتقاداتش علیه ترس و زبونی دربار و صدراعظمش ادامه داد. در پی تعطیلی مجلس و دستگیری نمایندگان مخالف اولتیماتوم شیخ، راهی حوزه بالکان و قفقاز شد، اما چند ماه بعد به تبریز برگشت. اشغال تبریز توسط روس ها مانع فعالیت شیخ بود. او هم چند ماهی تجارت پدرش را در تبریز به راه انداخت و مشغول کسب و کار شد. نماینده مردم تبریز در مجلس دوم پس از انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و سرنگونی تزارها و پیروزی بولشویک ها در این کشور روزنامه تجدد، ارگان حزب دمکرات را در فروردین ۱۲۹۶ منتشر کرد. خروج تزارها از ایران موجب باز شدن فضای سیاسی اواخر دهه ۱۲۹۰ در ایران و تمایل شیخ به افزایش فعالیت های سیاسی شد از این رو در اواخر مرداد ۱۲۹۶ از سوی اعضای حزب دمکرات به عنوان رهبر سیاسی حزب انتخاب شد.

منشاء قیام

قرارداد ۱۹۱۹ بین میرزا حسن خان وثوق الدوله صدراعظم احمدشاه و ویلیام ناکس دارسی، تاجر بریتانیایی که منجر به واگذاری امتیاز استخراج و صادرات نفت و گاز ایران از مسجد سلیمان در تاریخ ۲۸ خرداد ۱۲۸۷ شد سرآغاز و بنیان های قیام شیخ محمد خیابانی در تاریخ ۱۷ فروردین ۱۲۹۹ را رقم زد. سه روز قبل از اعلام رسمی قیام شیخ، هیات مدیره اجتماعات حزب دموکرات طی بیانیه ای به دو زبان فارسی و فرانسوی با اشاره به قیام آزادی خواهان تبریز در برابر رفتارهای ظالمانه و ضدمشروطه حکومت، برنامه آزادی خواهان را برقرار کردن آسایش عمومی و از قوه به فعل در آوردن نظام مشروطیت اعلام کرد.

با ورود شیخ محمد خیابانی و پنج تن از همفکرانش به دومین دوره مجلس شورای ملی، مشیرالدوله دومین صدراعظم احمدشاه او و همفکرانش را مانع رسیدن به اهدافش دید به همین دلیل تصمیم گرفت شیخ را با خدعه و نیرنگ از عرصه سیاسی کشور حذف کند از این رو مهدی قلی خان هدایت معروف به مخبرالسلطنه که چهره ای موجه و ملی و از وزرای کابینه بود را به سمت والی تبریز منصوب کرد تا قیام را فیصله دهد. مهدی قلی خان هم تا مدتی سعی کرد به واسطه دوستان، شیخ را از مخالفت با حکومت مرکزی منصرف کند اما شیخ خیابانی اعتنایی نکرد. با بی ثمر ماندن وساطت ها، مخبرالسلطنه تصمیم به حذف فیزیکی شیخ گرفت.

به این منظور تعدادی از قزاق های آموزش دیده را راهی تبریز کرد اما شیخ به سرعت متوجه خدعه صدراعظم شد و بر ضد دولت قیام کرد و ادارات دولتی تبریز را طی دو روز تصرف کرد. مهدی قلی خان هم وقتی نتوانست از راه مذاکره شیخ را بر خاتمه دادن قیام قانع کند، با رییس قزاقخانه تبریز که یک کلنل روس بود، تباخی کرد و نقشه ترور شیخ تبریزی را به اجرا درآورد. شیخ که هرگز تصور نمی کرد مخبرالسلطنه که از مخالفان قرارداد ۱۹۱۹ بود از پشت به او خنجر بزند مورد خدعه و توطئه مهدی قلی خان قرار گرفت.

قوای قزاق به دستور کلنل روس به مجاهدان تبریزی شوریدند و یا خلع سلاح کردند و یا از دم تیغ گذراندند و ادارات تبریز را از اشغال مجاهدان آزاد کردند. قزاق ها به خانه شیخ در تبریز هجوم بردند اما با اطلاع به موقع شیخ نقشه دستگیری او ابتر ماند. شیخ خیابانی از راه پشت بام به خانه همسایه اش شیخ حسنعلی میانجی پناه برد اما قزاق های قاجار فردای آن روز مخفی گاه شیخ را پیدا کردند و سردسته آنها اسماعیل قزاق در تاریخ ۲۱ شهریور ۱۲۹۹ با شلیک چند گلوله شیخ را از پا درآورد و بدن بی جان او را به مقر فرماندهی والی آذربایجان منتقل کرد و بدون تشریفات در گورستان امامزاده سید حمزه تبریز دفن کرد.

چند ماه بعد از به شهادت رسیدن شیخ محمد خیابانی، خانواده ایشان به تهران مهاجرت کردند و پیکر شیخ را مخفیانه به شهر ری انتقال دادند و در محوطه باغ طوطی حرم عبدالعظیم حسنی در جوار مزار ستارخان، سردار ملی تبریز که در سال ۱۲۹۵ به دست قزاق های احمدشاه به شهادت رسیده بود، به خاک سپردند.

منابع:

امیرخیزی، قیام آذربایجان و ستارخان تبریز، ص ۱۳۷
محمدتقی بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، ج ۱، ص ۴۹
رحیم نیکبخت، هیأت علمی گروه تاریخ دانشگاه تبریز، مصاحبه، پایگاه خبری تبریز بیدار، ۱۸ فروردین ۱۳۹۷
کسروی، تاریخ ۱۸ ساله آذربایجانی، ص ۴۷۷، ۴۹۱، ۶۷۶ برای متن سخنرانی خیابانی، مجلس، ج ۵، ش ۶۲، ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹،
ص ۲
بادامچی، شیخ محمد خیابانی، در شرح حال و اقدامات شیخ محمد خیابانی، ص ۲۳، آذری، قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز،
ص ۱۰، ۲۴ و ۱۹